I. 274.
293 b.

NK NAGYJAI

XIII. 7.

ÁG MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK

PAYR SÁNDOR és KOVÁCS SÁNDOR

EV. THEOL. TANÁROK

XI.

WALLASZKY PÁL

EVANG. LELKÉSZ ÉLETE 1742—1824.

IRTA

DR. ZSILINSZKY MIHÁLY

MAG. H. EV. PETŐR. ... KÖNYVTÁRA

BUDAPEST,

KIADJA A LUTHER-TÁRSASÁG

1910

Ára 10 fillér.

A Luther-Társaság kiadásában megjelent olcsó, szép olvasmányok a nép számára.

3. **Szózat a jó magyar néphez.** Ára 2 fillér.
5. **Egy új apostol.** Elbeszélés. Irta *Fidesz.* Ára 10 fillér.
8. **Az „Élet" családja.** Irta s az ifjúságnak ajánlja *Dorner Soma.* Ára 4 fill.
9. **A válaszúton.** (Példázat az életbe kilépő ifjak számára.) Írta *Paulik János.* Ára 2 fill.
13. **Tudomány és hit.** Rajz. Írta *ifj. Porkoláb Gyula.* Ára 8 fill.
14. **Képek az életből.** Elbesz. *Király Mátyás* és *Kovács Andor,* ára 8 f.
17. **Hiú álmok.** Elbeszélés. Irta *Torkos László.* Ára 10 fill.
19. **A testvérek.** Elbeszélés. Írta *Moravcsik Gyuláné.* Ára 4 fillér.
20. **Széchy Györgyné, Homonnay Drugeth Mária.** Írta *Frenyó Lajos.* Ára 10 fillér.
21. **Rajzok és elbeszélések.** Különféle szerzőktől. Ára 10 fillér.
22. **Az apa bűne** és **A testvérek.** Két elbeszélés. Írta *Király Mátyás* és *Kovács Andor.* Ára 10 f.
23. **„A mi Istenünk beszéde megmarad mindörökké."** Történeti rajz. Írta *Frenyó Lajos.* Ára 10 f.
24. **Irgalom.** Irta *Moravcsik Gy.-né.* Ára 10 fillér.
25. **A két Széchy.** Életrajz. Írta *Frenyó Lajos* és **A Szenvedélek útja.** Elbeszélés. Irta *Petry Gyuláné.* Ára 10 fillér.
26. **Dicső elődök, törpe utódok.** Életrajz. Írta *Frenyó L.* és **A király és a szegény anyóka.** Történeti rajz. Franciából *Győry E.* Ára 10 f.
27. **Nagy Márton esete.** Elbesz. Írta *Béri Gyuláné* és **Az ezermester.** Elbesz. Írta *Győri Elemér.* 10 f.
28. **Gabonaszemek az életnek kenyeréhez.** Írta *Sass J.* Ára 10 fill.
29. **Három elbeszélés.** Írta *Horváth Lajos.* Ára 10 fillér.
30. **Imádkozzunk.** Elbeszélés. Irta *Petry Gyuláné.* **Ifjú hitvalók.** Történeti rajz. Írta *Frenyó Lajos.* Ára 10 fillér.
36. **Kis káté a váltanokról.** Írta: *Dr. Lechler K.* Ford.: *Kapi B.* Ára 4 f.
39. **A mi nekünk fáj!** *Geduly H.* (48. XX. törv. cikk.) Ára 10 f.
40. **Dr. Luther Márton élete.** Szép nagy színnyomatú falikép. Ára 2 korona.
41. **A bánat tisztít.** Irta *Torkos László.* Ára 10 fillér.
42. **Kovács Balázs esete.** Irta *Kapi Béla.* Ára 10 fillér.
43. **Bibliás Máté.** Irta *Gyurátz Ferencz.* Ára 10 fillér.
44. **Hitetlen Tamás.** Irta *Kovács Andor.* Ára 10 fillér.
45. **Találkozás idegenben.** Írta *Geduly Lajos.* Ára 10 f.
46. **Légy hű mind halálig!** Írta *Raffay Sándor.* Ára 10 fillér.
47. **A műveltségről.** Írta *Kapi Béla.* Ára 10 fillér.
48. **A bölcs asszony építi az ő házát.** Írta: *Kovács Andor.* Ára 10 fill.
49. **Ha szeretet nincsen bennem, semmi vagyok.** Írta: *Ládonyi Pál.* Ára 10 fillér.
50. **A nő hivatása a magyar protestantizmus küzdelmében.** Írta *Sztehlo Kornél.* Ára 10 fillér
51. **A vadosfai artikuláris egyházközség Rábaközben.** Irta: *Payr Sándor.* Ára 30 fillér.
52. **A vízcsepp.** Irta: *Kovács Andor* Ára 10 fillér.
53. **Két vértanú a XVII. századból.** Írta: *Kovács Sándor.* Ára 10 fillér.
54. **Kevesen múlt.** Irta: *Algenstädt Lujza.* Ára 10 fillér.
55. **Jeruzsálem pusztulása.** Irta: *Paulik János.* Ára 10 fillér.
56. **Istenért, hazáért.** Történet elbeszélés. Irta: *Gyurátz Ferencz.* Ára 10 fillér.

Wallaszky Pál.

WALLASZKY PÁL

EVANG. LELKÉSZ ÉLETE 1742—1824.

✶

ÍRTA

DR. ZSILINSZKY MIHÁLY

~~I. 2436.~~

I. 274.

BUDAPEST,

HORNYÁNSZKY VIKTOR CSÁSZ. ÉS KIR. UDV. KÖNYVNYOMDÁJA

1910.

Wallaszky Pál

evang. lelkész élete 1742—1824.

I.

A XVIII. század második felében és a XIX. század első negyedében az evangelikus egyház sok viszontagságon ment keresztül. Eltekintve a II. József által kiadott türelmi parancs jó hatásától és eltekintve a II. Lipótnak alig két évig tartó áldásos uralkodásától, az 1790/1-iki vallástörvény által okozott örömnapoktól; az egyház élete nehéz küzdelem volt a helytartótanács rendeletei ellen.

Az a jeles férfiú, kinek életét most néhány vonással megrajzolni akarjuk, azok közé tartozott, akik a szoros hivatalos kötelességen felül a magyar irodalomnak is nagy szolgálatokat tettek. Művei országos hírnevet szereztek neki; papi tevékenysége pedig példányképül szolgált a fiatalabb nemzedéknek. Dolgozott, fáradott, önzetlenül és fáradhatlanul azon meggyőződéssel, hogy ezt szegény elnyomott egyházának java és a nemzeti becsület megköveteli.

Kazinczy Ferenc, a magyar nemzeti irodalomnak ezen újjáteremtője, mikor 1817-ben Wallaszkynak, már mint neves irónak arcképét kiadta, a „nemzeti becsület szerencsés védője“ címével tisztelte őt meg. Kölcsey Ferenc, a híres szatmári követ, az egyiránt kitünő szónok és költő, hasonlóképen úgy említi őt, mint honának és századának egyik kitünő tudósát. Horvát István történetíró pedig magasztaló életrajzot írt róla, melyben a magyar nemzet tiszteletre és hálára méltó fiának és tudósának festi, „ki szerény és magát soha nem fitogtató, de ősz korában is fáradhatatlan férfiú volt“, kit fényes pályafutása után is csak kevesen ismertek s még kevesebben méltányoltak.

Óh a hálátlanság bűnének vádját oly sokszor és fájdalom, méltán vetették már szemére a magyar népnek és az ev. egyháznak, mely jeleseit jeltelen sírba hagyá eltemetni. Ám hárítsuk el magunkról e vádat, s emlékezzünk meg hálával és elismeréssel Wallaszkyról, a jeles magyar íróról és egyházunk több gyülekezetében áldásosan működött kitünő lelkészünkről.

Lássuk röviden pályafutását és azon küzdelmeket, melyeken keresztül kellett mennie.

Wallaszky Pál született 1742 január 29-én Hont vármegyének Bagyán nevű falujában, egyszerű földmíves szüléktől. Atyja Wallaszky Jakab és anyja Tomischovicz Mária nagy figyelmet fordítottak kiváló szellemi tehetséget és ellenállhatatlan tudvágyat mutató gyermekük nevelésére. A szülőhelyén befejezett elemi tanulás után tizenegy éves korában, azaz 1753-ban a közel fekvő Selmecbányára vitték őt a gimnáziumi kurzusra. Marcsek András és Severini János tanárok oktatása tett reá leg-

nagyobb hatást. Már ott kiváló előmenetelt tett a latin nyelvben, a földrajzban és históriában, mint leglényegesebb tudományokban. Selmec azonban tót és német vegyes lakossággal bíró város volt, Wallaszky pedig szüleinek beleegyezésével oly városba kívánt menni, hol a tót és német nyelv mellett a magyar nyelvet is el lehetne sajátitania. Igy került 1756-ban Rimaszombatba, majd a következő évben Pozsonyba. Itt rétornak vették fel. Sztrecsko György két évig tanította a görög és latin litteraturában, Tomka-Szászky János, Benczur József és Karlovszky János a filozófiában, theológiában, egyetemes históriában és a keleti nyelvekben. Ez volt az ú. n. bölcsészet-theológiai tanfolyam. A nemzetiségi versengés akkor még ismeretlen volt; a nyelvet mindenki csak eszköznek tekintette a társadalmi és tudományos élet köztársaságában, s ennélfogva azt tartották a legjelesebb embernek, aki a két klasszikus nyelven kivül minél több hazai élő nyelvet beszél. Wallaszky már tanuló korában beszélt latinul, magyarul, németül és tótul; értett görögül és zsidóul.

Tudományos ismereteinél fogva némi tekintélyre tett szert tanulótársai között. Tanárai pedig az által tüntették ki iránta elismerésüket, hogy 1761-ben — t. i. theologiai tanpályája végén — a felvidéken hazafias gondolkodásáról ismeretes felsőszúdi Sembery-családhoz küldték nevelőnek Losoncra. Itt új alkalma nyílt Wallaszkynak a magyar nyelvben való gyakorlásra és a felső körök gondolkodásmódjának megismerésére. Két évig volt nevelő Semberyéknél, s mint ilyen ment tanítványával, Sembery Andrással Pozsonyba az ev. gimnáziumhoz, hol a tudós tanárok barátsága ismét szélesebb kört nyitott

meg előtte a tudományok terén. — „Wallaszky — mondja Horvát István — Tomka-Szászky s Benczur serkentéseire még inkább nekibátorodván, most egészen a Nemzeti Becsület védelmének szánta tudományát, s éjjel-nappal elmerülve vala a Régi Magyar Történetekben és egyéb külföldi íróknak könyveiben, hogy kiszedné belőlük az aranyat s fényleltetné azt, a Magyar Nemzet egén. Keseredve olvasta t. i. Hazája mocskoltatását az idegen írásokban s megilletődvén a méltatlanságokon, vas türelemmel jegyzeteibe gyűjté mindazt, ami a Régi Magyaroknak tudománybeli jártasságukat kedvezőbb színnel festhette; és mivel azon időben kevés vala közöttünk a tudományos segedelem, forró vágyással a *külföldre* sietett.“

II.

Nem csupán a magyar nemzet multjának kutatása vitte Wallaszkyt a külföldre, mint Horvát mondja. A prot. theologusok, mielőtt lelkipásztori pályájokat megkezdették volna, rendesen a külföldre, jelesül pedig Németországba vándoroltak, hogy az ottani tudományos egyetemekkel és vallásos élettel megismerkedvén, hivatalukat annál nagyobb eredménynyel folytathassák itthon. Ezt tette Wallaszky is 1767-ben. Engedélyt nyervén a m. kir. Helytartótanácstól a kimenetelre, Lipcsébe utazott, hol hittudományi szakmáján kívül nagy buzgalommal tanulmányozta a bölcsészetet, a régi nyelveket és a történelmet. Emellett hallgatta a természettudományi, a mathematikai és törvénytudományi előadásokat is — de úgy, „hogy a Hazai Becsület védelméről soha el nem feledkezett“.

Három évig volt Lipcsében. Tanárai voltak: a bölcsészeti szakban Bél András Károly, a híres magyar történésznek, Bél Mátyásnak a fia, ki udvari tanácsos volt; továbbá Gellert és Zwanzinger. A történelemben: Böhme, Burscher és Geiszler. A természettudományokban Winkler és Bortz; a theologiában Crusius, Barth, Stempler, Erneszti, Schmidt és Dathe, — az egyházjogban Homel.

Ezek közül különösen Bél érdeklődött az ifjú magyar tudós tanulmányai iránt, kit az egyetem gazdag gyűjteményeibe, könyvtáraiba vezetett. A kölcsönös vonzódásnak és bizalomnak alapját Bél Mátyás képezte, kiben amaz atyját, emez pedig a nemzet nagy tudósát tisztelte. Wallaszky annyira bámulta műveit, hogy egyenesen ennek lehet tulajdonítani, miszerint éppen a magyar irodalom múltjának felderítésére szánta el magát. Általában minden érdekelte, ami a magyar tudományosságra fényt derithetett. A jogi tanulmányok között megismerkedett Werbőczy Tripartitumával, mi őt a hírneves szerző életének kutatására vezette, annyival is inkább, mert egykori kedves tanítványa, szintén a jogot tanulta. Hogy e jó tanítvány iránti szeretetét a távolról is bebizonyítsa, 1768-ban latin nyelven megirta *Werbőczy életrajzát*[1] és azt, a jogi tudományok tanulásához kezdő Sembery Andrásnak ajánlotta, azon kívánsággal, hogy

[1] De Stephano Werbőczyo jurisconsulto Hungariae celeberrimo dissertatio historico epistolica Generosissimo et Nobilissimo Domino Andreae Semberi de Felső Szúd Dynastae in Nagy Rhéde A. Sipék ect.... quum XXVI. Maji A. D. MDCCLXVIII. in Gymnasio Evangelico Posoniensi studiis scholasticis valediceret jus Hungariae auspicaturus dicata a Paullo Wallaszky Bagyanino N. Hont Hungaro SS. Theol. et Philosoph. cultore.

sokat tanulva a közügyek terén, a hazának és egyházának hasznos tagja lehessen. Hivatkozik jeles őseire, kiknek dicső tettei, mint hajdan Themistoclest Miltiades tettei, ne hagyják aludni.

Werbőczyre vonatkozólag elmondja, hogy minél híresebb ember volt, minél elterjedettebb műve az országban, annál inkább szükséges annak helyes magyarázata. Wallaszky valóban jeles magyarázatokat és érdekes jegyzeteket csatolt művéhez. A nádori hivatal eredetéről szóló jegyzés most is megérdemli a figyelmes megolvasást. Wallaszky csodálkozik, hogy a magyar jogtudomány jeles megalapítóját még alig méltatta valaki kiváló figyelemre, Istvánfi történetíró is csak mellékesen emlékezik róla és igazságtalanul bánik el vele. Ő igazságosan akarja megítélni, amennyire szerény tehetsége és forrásai engedik. Sem születése helyét, sem szüleit nem ismeri Werbőczynek; tanulmányairól is csak azt tudja, hogy a budai egyetemet látogatta és hogy 1499-ben Bécsbe ment, a honnét visszatérve, csakhamar kir. curiai és erdélyi vajdasági jegyzővé lett.

Elmondja, hogy a magyar nemzetnek még akkor nem volt írott törvénykönyve, csak szokásos gyakorlata. Ezen segítendő Ulászló király, sok halogatás után Werbőczyre bízta a szokásos joggyakorlat összeírását, — mely elkészített művét 1514-ben erősítette meg. E mű tartalmának és felosztásának ismertetése után hálával adózik Werbőczynek, mint aki halhatatlan érdemet szerzett magának. Kiválóbb szolgálatainak méltatásánál elmondja, hogy 1520-ban a török ellen segítséget eszközölt ki X. Leo pápától, mint akinél a király követe gyanánt járt. E szolgálatáért nyerte Dobrovina várát, melyből

később a Ferdinánd-pártiak elűzték. 1525-ben azonban Werbőczy nagy bűnt követett el azáltal, hogy a rákosi gyűlésen kikelt a főnemesség ellen és hogy mint alnádor oly jogokat vindikált magának a hatvani gyűlésen, melyek őt meg nem illették. Közli néhány országgyűlési beszédét, életének utolsó viszontagságait, a mohácsi vész utáni szereplését és meggyilkoltatását, de — ami feltűnő — a lutheránusok elleni törekvéseit teljesen mellőzi.

Pedig Werbőczynek nagy része volt abban, hogy az 1523. és 1525-iki törvénykönyvben a lutheránusok ellen oly kegyetlen törvényczikkek fordulnak elő. Ő ugyanis a pápai udvarban tapasztalt fényes fogadtatás által elragadtatva, kész volt a pápának viszontszolgálatot tenni a lutheránusok elleni küzdelem által. Úgy látszik, Wallaszkynak nem voltak adatai arra nézve, hogy Werbőczy volt az első, aki a maga költségén adta ki Ambrosius papnak művét Luther „pestises tanai“ ellen.[1]

Ezen azonban nem kell csodálkozni, mert hiszen Wallaszky voltaképen csak a jogász érdemeit akarta feltüntetni mindössze 32 lapra terjedő tanulmányában, nem pedig a népszónokot és a németet és lutheránust gyűlölő demagógot. Erre a lipcsei egyetemi könyvtárban alig is találhatott volna megbízható adatot.

A mindössze 32 lapra terjedő művecske úgy tekinthető, mint Wallaszky tanulmányainak mutatványa. A lelkesítő hang különösen jó hatással volt és van ma is az olvasóra.

Lipcsét 1768 nyarán a szomszédos Halleval cserélte

[1] Apologia pro veritate catholicae et apostolicae fidei adversus pestifera Lutheri dogmata, autore fratre Ambrosio catholico. Viennae 1521.

fel. A híres hallei egyetem, mely voltaképen a híres és áldásos pietista mozgalom fészke volt, ismét új életet tárt fel előtte. Itt megismerkedett Semlerrel és Nösselttel, a híres theologusokkal; Segnerrel, a magyar eredetű mathematikussal, Mayer és Klosz bölcsészekkel. Elragadtatással szemlélte a Franke által alapított roppant árvaházat, az óriási nyomdát, melyben 1712-től 1767-ig 1.125,385 egész bibliát és 651,114 új-testamentomot nyomtak ki. Nemcsak látogatta, hanem szorgalmasan búvárolta is a helybeli főiskolai könyvtárakat, irodalmi gyűjteményeket, melyekben magasabb céljainak megfelelő jegyzeteket tett.

Halleból átment Wittenbergbe és Berlinbe, hol a gazdag könyv- és levéltárakban a magyar egyházra és történelemre vonatkozó igen értékes adatokat gyűjtött; jelesül pedig ott találta a vele egy célra törekvő Rotaridesz Mihály hazánkfiának becses jegyzeteit is.

Ekként elkészülve, elég erősnek hitte magát arra, hogy a magyar nemzet ócsárlóival eredményesen megvívhasson — és megírta *Hunyadi Mátyás korát* tudományos és művészeti szempontból.[1]

Ezen munka méltó feltünést okozott nemcsak hazánkban, de különösen a külföldi tudós világ előtt; mert valóban úttörő munka volt. Senecából merített jelszava, t. i. hogy „Veniet tempus, quo istae, quae nunc latent, in lucem dies extrahat, et longioris aevi diligentia“ csak a legújabb időben kezd teljesedésbe menni.

Mátyás korát, irodalmi és művészeti szempontból

[1] Tentamen Historiae Literarum sub Rege Gloriosissimo Mathia Corvino de Hunyad in Hungaria, — auctore Paullo Wallaszky e montanis Hungaro. Lipsiae ex officino Sommerio MDCCLXIX.

most már meglehetősen ismerjük; Fraknói Vilmos, ifj. Szinnyei József és Csánky Dezső, a legújabban napfényre hozott adatok alapján oly képet mutattak fel nekünk, minőről Wallaszkynak csak sejtelme lehetett. De éppen ez mutatja Wallaszky vállalatának becsét; ez emeli értékét, különösen ha meggondoljuk, hogy ő több mint száz esztendővel ezelőtt fordult figyelmével a magyar nemzet legdicsőbb korszaka felé.

Valóban történelmünk egy korszaka sem volt alkalmasabb arra, hogy általa a magyarok iránt elfogult, s intézményeinket és kulturánkat ócsárolni mindig kész külföld meggyőződjék európai hivatásunknak élénk tudatáról. Wallaszky korában a magyar irodalomról és általában a magyar kulturáról még rosszabb fogalommal bírt a külföld, mint most. Nem egyszer kellett Wallaszkynak hallania a gúnyos megjegyzéseket, melyekkel nemzetét a német földön gyalázták. Ezzel szemben, egy kis tükröt akart ama gyalázók szeme elé állitani, melyből meggyőződhettek, hogy igenis a magyar föld már a régi századokban is jeles férfiakat szült, akik nemcsak fegyverért és mulatságért, hanem a tudományért és művészetért is tudtak lelkesedni. Élénk szinekben mutatta meg a világnak, hogy hazánkban a renaissance jótékony szelleme fogékony keblekre talált. Támadtak tudománypártolók és tudománymívelők egyiránt és pedig nemcsak a XV-ik, hanem a két rákövetkező században is.

Hogy mindennek dacára, a magyarokat tudatlanoknak és a művészet iránt fogékonytalanoknak tartották, az onnét van, mivel nem volt irodalom-történelmük, mely e balvéleményt megszüntette volna. Wallaszky ennek okát a magyar nép azon természetében keresi, melynél

fogva — úgymond — a magyar mint másban, úgy a tudomány terén is mindig azon nézetnek hódolt, hogy a dicső tetteket jobb elkövetni, mint hirdetni. „Hungaros eo semper sensu fuisse, ut praeclara quevis agere, quam predicare maluerint.“

Így volt ez különösen Mátyás korában, amikor hazánkban, a nagy király környezetében, Európa legnagyobb tudósai szivesen mulattak; amikor a hazafiak soraiból is kiváló tehetségek merültek fel és sikerrel versenyeztek a külföldiekkel a tudós és művész koszorúja után; amikor könyvtárak, híres iskolák, egyetemek hirdették a művelődés haladását; amikor a múzsák magok szállottak le közénk, hogy dicsővé tegyék a földet, mely felett Mátyás, mint király, uralkodott.

Ezt a dicső kort kívánta Wallaszky kiemelni a feledés éjjeléből; ennek képe által akarta elnémítani azokat, kik a magyar nemzet tudatlanságát és barbárságát szerették kürtölni a világnak. Íme, ez volt a könyvnek éppoly nemes, mint nagyszerű feladata.

Hogy e feladatát valósággal elérte-e? oly kérdés, melyre határozottan igennel felelhetünk. Az irodalmi világ megtanulta tisztelni és bámulni a magyart és szellemi míveltségét. Bámulta a feltüntetett kor legnagyobb alakját a páratlan Hollós Mátyást, annak tehetségeit, művészet és tudomány iránti szeretetét és érdemeit, aki egyszóval „ami csak dicsőt más országokban talált, azt a maga országába hozni törekedett s Magyarországot rövid időn a múzsák lakó helyévé tette“. Mellette állottak, műkedvelő nején kívül a főpapok, theologusok, jogászok, historikusok, orvosok, matematikusok, rétorok és poéták.

Aki ezt a szép könyvet elolvasta az bizonyára azt a benyomást nyerte, hogy annak szerzője egy tapasztalt nagykorú író; pedig Wallaszky még akkor csak egyetemi tanulmányait végző, ifjú ember volt.

III.

Mikor Wallaszky visszakerült hazájába, már akkor jó hírneve el volt terjedve nemcsak a tudomány emberei között, hanem a gyülekezetek egyszerű népe között is.

Tót-Komlóson ezen időtájban halt el Sztankovics Sámuel lelkész és a már akkor virágzó komlósi gyülekezet sietett az egyetemről hazatérő 27 éves Wallaszkyt papjául megválasztani 1769-ben. A meghívás öröme még Németországban találta őt, aki csak október közepe táján indult haza, útközben meglátogatván Jénát, Koburgot, Bamberget, Nürnberget, Regensburgot, Passaut és Bécset. Itthon aztán Pohl Mihály bányakerületi szuperintendens szentelte fel pappá, áldást kérve papi működésére.

Mint pap csakhamar a köztisztelet tárgya lőn; de a papi szolgálat, bármily magasztos feladatot teljesített is, bármily lelkesen hirdette is az igét templomban és azonkívül, nem foglalta el annyira idejét, nem töltötte el annyira lelkét, hogy azonfelül kedvencz tárgyát, a magyar irodalom történetének mívelését elhanyagolta volna.

Mátyás korának megismertetése csak kísérlet volt, mely után egy nagyobbszerű műve következett. Amaz a külföld előítéleteinek megszüntetésére, emez inkább a hazai igények kielégítésére volt szánva. Amaz csak egy

kiszakított lapját képezte a magyar irodalom történetének; emez pedig már az egész irodalom fejlődésére kiterjesztette figyelmét. A *Conspectus*[1] bevezetésében elmondja, mi indította őt ezen munkájának megírására.

Eddig — úgymond — hiányzott a magyar irodalomtörténet rendszeres megírása s ez elég indok volt e mű kiadására. Kétszeres szüksége volt erre úgy a külföldnek, mint a belföldnek. A külföld eddig hibásan itélt meg bennünket, mert nem ismerte irodalmunkat, szellemi tevékenységünket. A hazafiaknak is szükségük van oly könyvre, melyből megismerik a jó és rossz könyveket, melynek segitségével áttekintést nyernek az egész magyar irodalom felett s megtanulják becsülni a tudomány terén kitünő tehetségeket, nemcsak azokat, kik a régi tekintélyeket vakon követték, hanem azokat is, kik önálló gondolkodásra tettek szert.

Az irodalom története, ú. m. az igazság világossága és a szellemi szabadság anyja.[2] Ez versenyre hív fel bennünket; de nem kevésbbé teszi ezt szükségessé a külföldieknek azon igazságtalan eljárása, melynél fogva a magyarokat minduntalan barbársággal és irodalmi tudatlansággal vádolják. Ezt kívánta visszaverni és elhárítani a magyar nemzettől akkor, mikor Tentamenét a Mátyás király idejében virágzott irodalomról közrebocsátá!

Ez sikerült is Wallaszkynak, amennyiben a tudós világ már kedvezőbb véleménynyel kezdett lenni hazánk-

[1] Teljes czime: *Conspectus Reipublice Litterariae in Hungaria*, ab initiis Regni ad nostra usque tempora delineatus. Posonii et Lipsiae Apud Antonium Leowe, Typographum et Bibliopolam 1875.

[2] Est enim Historia litteraria lux veritatis, et motor libertatis ingeniorum. Pref. 3. l.

ról. És ez oly jól esett Wallaszkynak, miszerint elhatározta, hogy ugyanoly módszerrel meg fogja írni az egész magyar irodalom történelmét a nemzeti élet kezdetétől fogva a maga koráig.

Kedvező körülmény volt erre Mária Terézia királynőnek nagyszerű elhatározása a tanügyre nézve 1776-ban, hol a tantárgyak közé maga az irodalom története is felvétetett. Ő ugyan 14 év óta, illetőleg 8 évig azt várta, hogy a tudós tanárok közt akadni fog olyan, aki e téren valamely hasznos compendiummal fellépend; másrészről ő maga, mint tót-komlósi evangelikus lelkész, igen el volt foglalva híveivel s mint tudjuk, sokat betegeskedett is, mi még inkább vissza tartóztatta őt a nagy irodalmi foglalkozástól. Azonban hiába várakozott, látta, hogy az idő halad, de senki sem mozog. És így nem maradt egyéb hátra, mint hogy ő maga dolgozzék addig is, míg művét valaki más jobbal fogja felcserélni. Teljes tudatában volt Wallaszky annak, mily *nehéz feladat* falu helyen, távol a tudományos segédforrásoktól, irodalmi dolgokkal úgy foglalkozni, hogy a közvéleményt és közvárakozást kielégítse. S ha meggondoljuk, hogy — ámbár hazánkban a tudományok a renaissance kora előtt és után szépen virágoztak — a folytonos háborúk alatt a forrásoknak legnagyobb része elveszett, valóban nem kis bátorság és önbizalom kellett ahhoz, hogy e munkához fogjon.

Hiszen Olaszországban és Németországban aligha nem több forrást lehetett kapni, mint bent a hazában, hol a török fegyver, a vas és tűz egész vidékeket elpusztított s hol levéltár csak egyes családok roppant gondja által tartatott fel — de jóformán senki előtt nem

nyílt meg. Tudjuk ugyanis, hogy az egyes családok féltékenyen őrizték a birtokviszonyokra és ősi jogaikra vonatkozó okmányaikat; de a tudománnyal azok se sokat törődtek.

Bátorság kellett az *akkori könyvkiadási viszonyok* miatt is; mikor nem volt szabad az írónak azt nyomtatnia, amit jónak és igaznak ismert, hanem csak azt, amit a könyvvizsgáló (censor) önkénye megengedett. Mikor a szellemi munkáért senki nem fizetett a tiszta lelkiismereten és öntudaton kívül és mikor ezenfelül egy szó elegendő volt arra, hogy valamely nagy fáradsággal megírt munkának megjelenése megakadályoztassék. Wallaszkynak sokszor volt oka félni e zsarnokság rossz következményeitől. Ő protestáns pap volt s éppen nem volt előtte titok, hogy az egész censura tulajdonképpen azért hozatott be, hogy a protestáns vallásos irodalmi termékek megjelenése megakadályoztassék s ez által a kath. egyház elleni polemia, annak folytonos támadásai dacára sem legyen lehetséges. Voltak esetek, midőn dedikációja miatt tiltották el a könyv megjelenését; s voltak esetek arra is, hogy akik azon tudatban, hogy műveik a censura miatt itthon úgysem jelenhetnek meg, a külföldön nyomatták műveiket s ezért börtönnel lakoltak. Maga Wallaszky Gyöngyösi Pált és Bahil Mátyást hozza fel például és sóhajtva kiált fel azon boldogság feletti örömében, hogy e zaklatásoknak II. József alatt vége lett.

Kétséget nem szenved, hogy ily körülmények között igen sok könyv maradt kéziratban kiadatlanul s alig mondunk új dolgot azt állítva, hogy azok többnyire protestáns irodalmi termékek voltak. Hiszen csak nemrég, pár évtizede jelent meg a tevékeny Fabó gondjai folytán az

egyháztörténelmi kéziratoknak egész sora a Monumenták négy kötetében.

Wallaszkynak tehát sok és alapos oka volt attól félni, hogy műve — bár nem felekezeti szinezetű — de mert a reformáció korától kezdve a protestáns írókra is kiterjeszkedik, a censura által el fog nyomatni.

Ime, miért kellett idáig sok tekintetben a sötétben tapogatódzni; miért veszett el némely íróknak emlékezete. De egyúttal itt az oka annak is, miért kellett Wallaszkynak a létezőket lehetőleg összeszedni és kiadni.

A létező hiányokért szerényen elnézést kér s igéri, hogy egy más második kiadásban talán tökéletesebb művel fog felléphetni.

*

Ami a könyv *oeconomiáját* illeti, Wallaszky nem szoritkozott csupán a szorosabb értelemben vett Magyarországra, hanem kiterjeszkedett Erdélyre, Horvátországra, Szlavoniára és Dalmáciára is, sőt Moldva és Oláhország is tárgya volt figyelmének. Az ily nagy térről összegyűjtött anyagot időrendben századok szerint rendezi és adja elő. Csak két főrészt különböztet meg, t. i. a renaissance előtti és utáni kort. Az elsőben előbb a hun-magyar irodalomról, azután a kereszténység felvétele utáni kor irodalmáról szól a XI. századtól 1776-ig, hol aztán a maga korának tárgyalásába is bocsátkozik.

A dolog természeténél fogva érintenie kellett a hazai politikai történelmet is; de a magyaroknak ázsiai dolgairól, mint amelyek kevésbé biztos adatokon alapulnak, keveset, úgyszólván semmit sem szól. Csak a hazában megtelepült és feltünt hunszittyák irodalmával kezdi; s

úgy megy át a századok folytán felmerült irodalmi jelenségekre, kiemelvén mindenütt azokat, akik az irodalom Mecenásai, pártolói voltak és csak azután azokat, akik tényleges előmozdítói, illetőleg mívelői voltak. Előszámlálja nagy gonddal az egyes tudományszakokban feltünt jeles férfiakat, sőt ahol lehetett, nőket is, tanárokat, tudományos egyesületeket, könyvtárakat, nyomdákat, könyvkereskedéseket, szóval mindazt, ami az irodalmat bármi tekintetben előmozdíthatta. A tudósok közül azonban csak azokat méltatta bővebb tárgyalásra, akik kitünőbbek voltak és akik Magyarországon éltek és működtek. A hazában született, de idegen országban élt tudósokat elhagyta. Így a felsőbb tanintézetek közül is — nem valamennyit — hanem csak a jelesbeket számítja elő. Menti magát, hogy tudva senkit nem mellőzött, aki érdemeket szerzett magának a magyar irodalom körül; de másrészről senkit nem akart érdemen felül emelni a mások rovására. Ha némely irók neve többször fordul elő, az annak tulajdonítható, hogy a különböző tudománytéren írt műveikhez képest több helyen kellett róluk szólani, pl. theologusok, szónokok és költők stb. stb.

A bevezetésben megemlékezik azokról is, kik az irodalomtörténet terén úttörők valának, miből világos, hogy e tér sem volt egészen elhanyagolva. Itt elmondja néhány szóval a maga birálatát is — mitől azonban első szándéka ellenére — tartózkodik a mű további folyamában. Csakis annyit tesz, hogy egyes jelesebb művek tartalmát előadja — szelíd és szerény megjegyzések kiséretében. Itt is igéri, hogy a netán szükségessé válandó második kiadásban e részben is bővebb lesz.

Aki a magyar tudós világ általános áttekintésével

akar bírni, az tekintse meg a különböző hitfelekezeteket.

Általánosan ismert dolog, hogy a magyar ifjak századok óta a külföldi egyetemekre szoktak járni tanulmányaik tökéletesbítése céljából, jelesül olasz, német, francia, svájci, angol egyetemekre. S ami itt előadatott, az ismeretes volt hazánkban is. A XVI. századból tudjuk, hogy Melanchton ajánlatára sokan tanulták a régi classicus nyelvek mellett a zsidó nyelvet, a költészetet s e nyelveken jeles műveket írtak. A protestáns intézetekben többnyire a német egyetemekről hazajött theologusok kezeiben voltak a tantárgyak s nem csoda, ha ezek a németek tankönyveit használták. A r. katholikusoknál Itália volt ily befolyással. Dun Scotus Erigena és Aquinói Tamás voltak a főtekintélyek. A reformátusoknál Coccejus egyeztető theologiája és Carthesius filozófiája tett hódításokat. És mikor Wolff bölcsészete két részre szakitotta az egyházi írókat, a mathematikai metódus Magyarországon is széltében használtatott — a protestánsoknál. Wallaszky korában leginkább tanulmányozták a humaniorákat és a természettudományokat ami eléggé igazolja a tanszakra való kiterjeszkedésének jogosultságát.

Ami Wallaszky művének *hitelességét* illeti, arra nézve ő maga úgy nyilatkozik, hogy mindenütt hiteles forrásokat használt és hogy semmit sem irt le, amit másutt leírva nem talált volna. Vezérlőinek megválasztásában szigorú volt. Semmit sem kivánt annyira elkerülni, mint azt, hogy olvasóit tévedésbe hozza. Senki iránt igazságtalan ítéletet nem akart hozni; Si tamen scapham, at sine convitio nominaverim: usus sum libertate, qua civis

civi, in libera republica literaria competit. Hanc veriam damus petimusque vicissim.“

Irmodora egyszerű, szerény. Nem kihívó, nem szolgai, hanem kellő tárgyilagosságú és sima, a tárgy komolyságának megfelelő. Nem követte azokat az írókat, akik mihelyest latinul kellett valamit írniok, azonnal a régi szónokok mesterséges periodusait és szónoki ékességeit használták, hogy kellő művészi hatást gyakorolhassanak előadásukkal. Wallaszky e modort tudatosan és szándékosan kerülte; e helyett használta az egyszerű oktató előadást, mely egyedül tartalma által kíván hatni. „Qui majorem hic a me ornatum desideravit, horrea me hic struere meminerit in quibus nemo marmoreas, varioque opere elaboratas columnas, nemo peristylia et porticus, nemo parietes auleis superbos, sed congerendis frugibus apta spatia requirat“.

Íme, ilyen szellemű, ilyen tartalmú és formájú volt azon irodalomtörténeti munka, melyet a maga korában Horváth István nem győzött eléggé dícsérni, mert „e derék könyv új világosságot hozott nemzetünk egére s ha valának is hézagai és tévedései, bírt mégis annyival, amennyit senki a szerző előtt nem mondott, de nem a könyv kijötte után sem . . .“

A második kiadás 1808-ban jelent meg, javítva és bővítve. „Minő örömmel, minő elragadtatással szól ebben — mondja Horváth — tudománybeli előmenetelünkről a már 1768-ban megszólamlott tiszteletre és szeretetre méltó öreg! Csak a tiszta hazafiság, csak a nemzeti becsületet forrón szeretés fakadhat az ő szavaira. Háromszor valék — úgymond — szerencsés láthatni e magyar Eikhornt s mind a háromszor sűrű cseppek hullának

szemeiből a magyar nemzet tudománybeli előmenetelén, s mind a háromszor munkásságra serkenté és szívből fájlalá, hogy a halhatatlan Széchenyi dicső hazafiúi áldozata mellett ifjúi erővel nem foglalatoskodhatik. Aki ily példásan teljesíti polgári kötelességeit, méltó az, hogy még életében tiszteltessék“ . . .

Azonban tudjuk, Wallaszky tótajkú lelkész volt s ámbár jól tudott magyarul, mégis többnyire latinul írt. Ezért Horváth a tősgyökeres magyar író, abbeli óhajának ad kifejezést, hogy Wallaszky a tőle hévvel szeretett nemzeti nyelv géniuszától hagyja magát elragadtatni s az unokák hathatósabb serkentésére és a magyar nyelvet gyűlölő felekezetnek jobb útba hozatására tegyen Árpád nyelve oltárára is kedves áldozatot, hogy valamint örökké fenmaradand magyar szíve, érzékenysége, hazafisága, úgy magyar nyelvben is megismerhesse az igaz magyart benne a nemzeti dicsőség“.

Wallaszky egy 1817 nov. 29-kén kelt levélben fejezte ki köszönetét a meleg üdvözletért. Úgy veszi azt — úgymond — nem aminő, hanem hogy minőnek kellene lennie a haza iránt Horváth szerint. A magyarságra vonatkozólag megjegyzi, hogy a lélek kész, de a test erőtelen. Valaha szónokolt is magyarul, de 40 év óta keveset gyakorolva magát a nyelvben, a magyarság elpárolgott.

Azonban e nyilatkozat is a szerénység nyilatkozata volt. Ő testestül-lelkestül magyar ember volt; ezt bizonyítja egész élete; ezt az ő igaz hazafias érzelme, mely lelkesíté őt a hazafias tettek végezésére akkor is, mikor teste már nagyon elgyengült.

IV.

Wallaszky Pál emlékezetének felújítása, azt hiszem, az eddig előadottak által is eléggé indokolva van. Ha a *Tentamenen* és *Conspectuson* kívül semmi egyebet nem írt volna, nevét már ez is emlékezetessé és dicsővé tenné a magyar irodalom és a kultura barátai előtt.

De e vázlat nem volna teljes, nem volna hű, ha ő róla, mint *protestáns evang. lelkészről* is külön fejezetben nem emlékeznénk meg.

Mint pap, mint a nép tanítója és vezére éppen oly lelkiismeretes, éppen oly buzgó és fáradhatatlan volt, mint aminőnek az irodalmi tevékenység mezején láttuk. Magasztos hivatásának tudata minden alkalommal határozott kifejezést nyert. Neki a legcsekélyebb papi funkció is elég jelentékeny volt arra, hogy a nép erkölcsi és vallásos érzületére maradandó hatást gyakoroljon. Hívei tisztelték, szerették, úgyis mint jeles szónokot, úgyis, mint bölcs tanácsadót, úgy is, mint saját hitvallásának és egyházának mindenkor kész védelmezőjét.

Működése oly időre esett, amikor a protestáns egyház még nyomott és üldözött helyzetben volt, amidőn tehát gyakran kellett a lelkészeknek a tudomány és igazság fegyverével övezve lépniök ki a síkra, hogy az őrizetükre és vezetésökre bízott nyájat megoltalmazhassák.

Fentebb említettük, hogy Wallaszkyt, még külföldi tanulmányainak befejezése előtt 1769-ben a békésvármegyei tótkomlósi evang. egyház választotta meg papjául. A virágzó alföldi egyház szorgalmas és vallásos népe szeretettel és tisztelettel vette körül fiatal lelkészét, aki

magasztos hivatásának tudatában összes tehetségével emelni kívánta népének valláserkölcsi öntudatát és evang. egyház iránti ragaszkodását. Itt alapitotta meg családi boldogságát, elvevén feleségül Palumbini Zsuzsannát 1771-ben; itt ismerkedett meg a nép erényeivel és bűneivel, valamint az egyházi kormányzás összes nehézségeivel is. Tíz évi tótkomlósi lelkészkedése alatt, az egyház virágzásnak indult és mindenki fájdalommal búcsúzott el tőle, mikor egészségi okokból 1780-ban a pestmegyei cinkotai ev. egyház meghivását elfogadta. A Tótkomlóson megkezdett irodalmi munkálkodását itt nagy eredménynyel folytatta. Erre két körülmény hatott össze kedvezően: először gyülekezetének rendezettsége és csekély volta; másodszor az ország fővárosának közelsége, mely lehetővé tette az ország irodalmi köreivel való érintkezését és a könyvtárak és levéltárak buvárlását. Papi teendőinek lelkiismeretes elvégzése mellett élénk figyelemmel kisérte ev. egyházának változatos fejlődését.

Mária Thereziának kora a katholicizmus erős korszakát képezte. Az erőszakos térítés munkája, kezdve a királyné udvarától le az utolsó falusi plébános parochiájáig, erélyesen folytattatott. Ezen, sok összeütközést és heves harcokat előidéző munka kétségtelenül leginkább a prot. lelkészek rovására ment és ahol a pap gyenge, vagy ahol a kath. földesúr zsarnok volt, ott az evangélikus lakosság végtelenül sokat szenvedett, mindaddig, mig II. József császár türelmi parancsa meg nem szüntette az állapotokat.

Miként a hosszantartó, minden tenyészetet elfojtó, égető szárazság után az enyhe eső jótékonysága, úgy

hatott a türelmi parancs a már-már kiveszni indult prot. egyház fájának fejlődésére. Új életerő mozdult meg az egyháztagok szivében; új tevékenység indult meg az ország mindazon vidékein, hol a lelkiismeret szabadsága már-már kihalóban volt.

Természetes, hogy a türelmi parancsot örömmel üdvözölték a protestánsok országszerte, dacára annak, hogy a császár nem törvényes úton helyezte őket vissza jogaikba, dacára annak, hogy kegyelem által csak tűrt egyház tagjainak kellett magokat érezniök.

De nem kevésbbé természetes az is, hogy a katholikusok mindent elkövettek arra nézve, hogy a türelmi parancs által a protestánsoknak nyujtott előnyök a valóságban minél csekélyebb mértékre szállíttassanak le. Egész kis irodalom támadt e kérdés felett.

Egy névtelen hazafi röpiratot bocsátott ki a *kegyelmes türelmi parancs jó következményeiről*,[1] úgy tüntetvén fel a türelmi parancsot, mint amely a nem katholikusoknak, illetőleg a protestánsoknak jogait — a szent írás és a hazai jog alapján — biztosította. Szóval, e röpirat melegen üdvözölte II. József szabadelvű intézkedését. Ezt azonban egy más névtelen, magát törvénytudónak jelzett író erősen megtámadta s hasonlóképen röpirat alakjában[2] kihívó modorban, hallatlan elbizakodással és nevetséges állításokkal akarta tönkre tenni ellenfelének okoskodását.

[1] „Fundata Benigni Tolerantialis Decreti sequela, Regi apostolico et Regno Hung. Indyto dicata ab Anonymo, fideli tamen Regio subdito, et bonum publikum zelante Regni concive."

[2] Anonymi Jurisperiti Examen opusculi pestiensis inscripti: Fundata benigni tolerantialis decreti sequelae etc.

Ezt már nem tűrhette Wallaszky, úgy sem mint protestáns lelkész, úgy sem mint historikus. Bántotta ellenfelének tudatlansága és elbizakodása — és hogy azt rendreutasitja, kiadta a türelmi parancs védelmét tartalmazó röpiratát 1782-ben.[1] Ebben azon meggyőződésének ad kifejezést, hogy az arany szabadságot nem lehet eladni aranyért, hogy az igazságot védeni kötelesség még akkor is, ha az valakinek nem tetszik.[2] Nem kutatja a névtelen írók kilétét, nem keresi neveiket, felteszi, hogy mind a kettő tanult okos ember; de a dolgot veszi. Megütközik a támadó lenéző modorán, kiméletlen kihívó kifejezésein, üres állításain s tisztességtelen eljárásain; aztán komoly tudományos argumentumokkal cáfolja állításait; védi az ember természetes jogait, melyek közösek; a lelkiismeret szabadságát, mely elnyomhatatlan. Dicsőíti a fejedelmet, aki mindezt türelmi parancsában nyiltan elismerte, aki a közbékét biztositotta — mely századok óta részint törvényszegés, részint üldözés által megzavarva volt.

E közben kitér történelmi tényekre, hogy példák által erősebbé tegye előadását. Visszautasitja a vádat, mintha Luther és követői követtek volna el kegyetlen üldözéseket s ezáltal ingerelték volna fel a katholikusokat. Kimutatja Luther műveiből tett idézetekkel, hogy Luther éppen az ellenkezőre intette a Németországban uraik ellen fellázadt parasztokat; t. i. a békére és engedel-

[1] Vindiciai Opusculi Pestiensis inscripti: Fundata B. Tolerantialis Decreti sequela, contra Anonymi Jurisperiti Examen. Pestini 1782.

[2] „Mottója: Ille veritatis defensor esse debet, qui cum recte sentit' loqui non metuit, non erubescit."

mességre. Aztán kérdi a névtelen szerzőt, hogy ha szerinte Németországban Luther indította a paraszt lázadást, — ami nem áll — hát Magyarországon ki indította 1514-ben, mikor még Luther fel se lépett s tana ismeretlen volt?

Visszautasítja Bocskay István pusztításai ellen emelt rágalmakat, mintha t. i. ő koronát keresett volna, mintha templomokat rabolt volna; holott éppen a felajánlott koronát elutasította magától s az elrablott templomokat törvényes tulajdonosuknak visszaadta — amint azt kath. történetírók is elismerik.

Odaállítja például Krisztust, aki arra tanította követőit, hogy szeressék egymást, szeressék felebarátaikat, mint önmagokat s nem tanította azt, amit a névtelen hirdet, t. i. az anatémát.

Cáfolja a magyar törvényekből vett argumentumokat is. Magyar törvénynyé csak az lehetett, amit az ország Karai és Rendei a királylyal együtt akartak; nem is az volt a hiba, hogy a törvények nem lettek volna alkotmányos úton hozva, hanem az, hogy azokat egyoldalúlag önkényesen megmásították és megsértették — magok a királyok és a magas klérus tagjai — II. József csak azt állította helyre rendeletileg, amit elődei a törvénybe foglaltak ugyan, de nem vitték át az életbe. A türelmi Parancs XII. §-ában éppen az áll, hogy a nemkatholikusok javára hozott törvények érvényben maradjanak. A hivatalok elnyerésétől a protestánsokat nem szabad eltiltani.

Kimutatja, hogy a névtelen nem ismeri sem a történelmet, sem a törvényeket; végül kifejezi abbeli reményét, hogy a protestánsok ezen, az aranynál becsesebb

szabadságot úgy fogják felhasználni, hogy ezáltal a király és haza közös érdeke és jóléte, a polgárok békéje és nyugalma s a keresztyén vallás méltósága és dísze megerősitessék és gyarapitassék.

Ily szellemben fogván fel egyházának közjogi helyzetét, a legnagyobb érdeklődéssel kisérte a felszabadult sajtónak egyházi és történelmi termékeit s áldotta a nagy fejedelem emlékét, aki a gondolat és érzelem szabad nyilatkozását megengedte és az eszmék surlódását, s ezzel az igazság diadalát előmozditotta.

Mikor II. József elhúnyt, már akkor Wallaszky jolsvai pap volt. Ugyanis a cinkotai levegő káros hatással volt egészségére. A felvidék után vágyódott, ahol gyermekkorában oly jól érezte magát. Kész volt bármily csekélyjövedelmű egyház meghivását elfogadni, csakhogy Cinkotáról szabadulhasson.

Igy történt, hogy 1783-ban elfogadta a kisebb jövedelmű jolsvai ev. egyház meghivását. Nagy ünnepély volt az Jolsván, mikor Wallaszky júl. 12-én odaérkezett. Az egyház négylovas hintót küldött érte; Klementisz András presbyter maga ajánlotta fel fogatát. Vele mentek, mint deputátusok ifj. Kovács András és Gallovics János. Az érkező érdemes új lelkészt az egész gyülekezett örömrivalgások között fogadta. Schramkó Mihály kövii lelkész és esperes iktatta be hivatalába, melyben egyfolytában egész negyven éven át működött. A lakosságnak legnagyobb része bányászatból élt; az iparűző értelmes polgárság tekintélyes részét képezte az egyháznak, mely büszke volt lelkészére.

Wallaszky teljesen megfelelt a várakozásnak; újra szervezte az egész egyházat, mely rendes templom hiá-

nyában egy felszentelt csűrben szokott volt összegyűlni isteni tiszteletre. Betöltötte a felügyelői és gondnoki állásokat. Megállapította az isteni tiszteletnek rendjét és gondoskodott arról is, hogy az ifjúság jó szellemben neveltessék. Mindenekfelett pedig arra törekedett, hogy egyházának rendes, díszes temploma, iskolája és paplaka legyen. Erre vonatkozó lelkes felhívásának az lett az eredménye, hogy már két év mulva 1785-ben, az új díszes templomot felszentelhették. A felszentelés alkalmával Wallaszky tartotta az ünnepélyes beszédet „*Az Isten házának jó és rossz használatáról*".[1] Márk, XI: 17. textus alapján, mely igy szól: „Az én házam imádság háza". A beszéd első része a templomnak *jó*, a másik része pedig *rossz* használatáról szól. Hatása oly nagy volt, hogy a hívek még tíz év mulva is idézték egyes helyeit.

Egy évvel utóbb „történi jegyzeteket" adott ki a jolsvai egyházról tót és latin nyelven.[2] Nyomtatásban megjelent beszédei között kiemelendő a Nicolai Sámuel superintendens beiktatásánál mondott beszéde „*a püspöki hivatal nehézségéről és veszedelméről*". Továbbá a gömöri evang. esperesség levéltárának rendezése alkalmából mondott szakbeszéd „a levéltárak fontosságáról".[3] Mind

[1] Ezen beszéd tót nyelven „Dobré a zlé uživáni Domú Božich". megjelent Besztercebányán.

[2] Extractus historicus de fatis Ecclesiae Alnoviensis lingva slavica conscriptus Anno 1786. Eperjesini typis excusus. Latine Annalibus evangelico Schemniciensibus Anno 1795. insertus est.

[3] De bibliothecis quibusdam veterum Memorabilibus. Oratio inauguralis Bibliothecae Senioratus Ev. gömöriensis, dicata honori Illustr. Domini Leopoldi a Comitibus Andrássy de Szt. Király ac rasznahorka etc. — év nélkül.

tartalmánál, mind alakjánál fogva kiemelkedik szónoklatai közül az a jeles beszéd, melyet II. József császár elhunyta alkalmával mondott el és melylyel a hála és tisztelet adóját róvta le az evang. egyház a türelmi parancsot kiadó nagy fejedelem iránt. Kár, hogy e beszédét nem bocsájtotta sajtó alá. Bizonyára méltó párja lett volna azon beszédének, melyet II. Lipót trónraléptének alkalmából tartott Jolsván 1791 május első napján.[1]

Ebben a szónoklatban nagy örömmel kiált fel Luk. II. 10-vel: „Ne féljetek, mert nagy örömet hirdetek nektek, mely mindenek öröme leszen!“ A századokon át tartott üldözéseknek már József türelmi parancsa is véget vetett; az a templom is, melyben ekkor Wallaszky hirdette az Isten igéjét, József türelmi parancsa folytán épült; az is a szóló tanubizonysága a jobb idők bekövetkezésének és mennyi lelkész, mennyi tanító hirdeti József dicsőségét olyan iskolákban, melyek részint visszaadattak, részint pedig újra építtettek!

Amily zavar és bizonytalanság támadt országszerte; amily rémület fogta el a protestánsokat akkor, midőn József halála után bomlani kezdett a rend — s hangosak lettek ismét az uralkodó egyház hatalmasai: oly nagy és őszinte öröm fogta el a protestánsok szívét, midőn II. Lipót nemcsak királyi szavával, hanem országos törvénynyel is biztositotta a vallás szabad gyakorlatát.

[1] II. Lipót király meghasonlott népe között s azt engeszteľve. Az országgyűlésen hozott és megerősitett vallásszabadság emlékére tartott beszéd Wallaszky Páltól, jolsvai lelkésztől és gömöri főesperestől. Tót cime ez: „Leopold II. král, u prostréd lidu sweho rozdwojeného“. 179. l.

„II. Leopold — úgymond Wallaszky — megjelent meghasonlott népe között s követve bátyja szerencsés és áldott lépteit, sőt azt túlhaladva, leiratával s annak törvénybe iktatásával véget vetett a meghasonlásnak; két pártokra szakadt népét kibékítette s vallásunk szabadságát oly világosan és alaposan, mint eddig sohasem volt, körülírta és megerősítette.“ Ennek emlékére felhívta az egész gyülekezet híveit, hogy felkelvén helyeikről, hallgassák meg a vallásszabadságot biztosító törvénypontokat, melyeket ő magyarázó jegyzetek kíséretében közölt és ünnepeljenek örvendezve a Bölcsesség könyvének XVIII. 21—25 alapján, melyben Lipótnak I. Jellemrajza, II. királyi műve, III. e műnek haszna szerint ábrázoltatik.

Wallaszky úgy tünteti fel a jeles királyt, mint felvilágosodott gondolkodású, igazságos és kegyes fejedelmet; mint magas hivatását értő jeles királyt, szerető családapát és becsületes embert; lerajzolja és méltányolja az ország és különösen az egyház iránt tett nagy művét, mely nélküle nem jöhetett volna létre éppen az elterjedt civakodások miatt; lerajzolja e mű hasznait: a béke áldásait, a közörömet és lelkesedést, mely az országban elterjedt.

„Az Isten — ú. m. — Lipót által megparancsolta, hogy vége legyen a romlásnak, mint I. Kir. könyv XXIV. 16. az angyalnak: elég! s békét és bizalmat támasztott a lakosság között. És minő eszközökkel tette ezt Lipót? kérdi Wallaszky. Nem testi erővel és nem a fegyver hatalmával . . . hanem azáltal, hogy őszinte igéreteit és esküjét beváltotta, — hogy mind a világi, mind az egyházi ügyekben alkotmányos úton érvényesítette a törvényt, hogy a 26. t.-cikk vallási szabadsá-

gainkat biztositotta s mindezekkel bizonyitotta, hogy ő az Úrnak igaz szolgája, hogy az Úr jogaiba, aki egyedül uralkodik az emberi lelkiismeret felett, nem akart avatkozni, hanem akár áll, az Istennek áll, akár esik, az Úrnak esik s meghajlik parancsa előtt."

Ezért áldást kér fejére és családjára, áldást azokra, kik — mit katholikusok és protestánsok — a vallásszabadság létrejövetelén fáradoztak s inti híveit, hogy mindezért háladatosak legyenek az Istennek, aki mindezeket lehetővé tette; békességben éljenek a máshitűekkel és a megigért szabadságot úgy használják, hogy el ne bizzák magokat, buzgóságuk meg ne fogyatkozzék, erkölcseik meg ne romoljanak, nehogy beteljesedjék itt is az, amit egy régi iró mondott: hogy a keresztények, addig míg *fakelyhet* birtak, *arany* szivet hordtak; ennek ellenkezője be ne következzék.

Mindezzel azonban Wallaszky egyházi irodalmi működése még nincs kimeritve; mert még kéziratban is maradtak tőle becses irodalmi dolgozatok, melyeknek címei következők:

1. Succincta Disquisitio Juris Ecclesiastici, quenam inter Ministros Evangelicos viguerit ab Initiis Reformationis ad nostra usque tempora relata ad suos Praepositos Subordinatio, et quibus modis ac mediis fuerit solita observari? cum interspersis de Regimine Ecclesiastico, in genere, in Hungaria observationibus historicis anno 1787. conscripta.

2. Fragmentum de Origine et Finibus Synodorum occasione Synodi Pestiensis scriptum.

3. De origine, qualitate, et ordinatione Episcoporum Veteris Ecclesiae christianae.

4. Dissertatio de Jure Ministerii Evangelici, circa Regimen Ecclesiasticum.

5. De Semine Abrahami ad locum Gen. XXII. 18. 14. dissertatio.

6. De Consecratione S. Coenae apud christianos Veteres.

7. De Ceremoniis circa administrationem S. Coena apud Christianos veteres.

8. De oblatione pro Vivis et Mortius apud Veteres Christianos.

9. Animadversiones in libellum sub titulo: Motiva quinquaginta etc. a Martino Szent Iványi editum.

10. Refutatio epistolica Scripti in lucem editi, sub titulo: Über das Verhältniss der evangelischen Gemeinden zu ihrem Religionslehrern von Johan v. Fejes.

11. Analecta ad Historiam Ecclesiae Evangelicae et Possessionis Komlós, pertinentia partim a testibus oculatis fide dignis audita, partim a se observata et conscripta a Paulo Wallaszky v. d. m. Anno 1779.

V.

Ily nagy tevékenység kifejtése mellett nem csoda, hogy hívei között éppen úgy, mint tiszttársai között is elismeréssel találkozott.

Lelkipásztori működésének érdemei csakhamar szélesebb körben is figyelmet keltettek személye iránt. Tiszttársainak és a gömöri egyházaknak bizalma esperesi tisztségre emelte, melyben éppoly rendet és jó szellemet hozott be, mint jolsvai gyülekezetébe. Természetes, hogy mikor Szontagh Sámuel szuperintendens meghalt,

a püspöki állásra is őt tartották a legérdemesebbnek. De ő, korára és gyenge egészségi állapotára való hivatkozással, elhárította magától a megtiszteltetést. Bármily szerény és minden zajos kitüntetést kerülő férfiú volt, mégis 1819-ben, mikor az Úr szőllőjében való munkálkodásának 50-ik évét töltötte be, nem kerülhette el az ünnepeltetést. November 27-én, vagyis a jubiláris nap előestéjén, nemcsak hívei tüntették ki iránta szeretetüket, hanem a Jolsván állomásozó Frigyes Vilmos huszárok tisztikara is zenével és szónoklattal üdvözölte őt. A rákövetkező napon pedig a gömöri és kishonti lelkészek és világi urak tömegesen jelentek meg a jubiláris isteni tiszteleten. Ennek végeztével pedig a községi előljárók tisztelegtek nála.

Egyik utóda — Hoznek János — úgy jellemzi őt, hogy jelesen képzett pap volt; hívei iránt nyájas és kedélyes, mindenek felett pedig nagy hazafi, akinek nem csekély érdeme van abban, hogy Jolsva polgársága magyaros gondolkodása és hagyományos hazafisága által határozottan kitünik a többi tót anyanyelvű gömöri városok között.

Ferjencsik S. szintén hírneves jolsvai lelkész azt írja róla, hogy Wallaszky tevékenysége következtében az egyház igen örvendetes fejlődésnek indult; a hitben és nemes erkölcsökben és a tagok számában jelentékenyen erősbödött. Amily nyájas és előzékeny volt a vallásos és jómagaviseletű nép iránt, éppen oly szigorú és önérzetes volt azokkal a világi urakkal szemben, akik a papság jó hatását kicsinyelték, vagy éppen kétségbe vonták.

Egyszer 1799-ben valami Madarász Imre nevű nemes úriember lealázóan nyilatkozott a lelkészekről s kifakadásában ezt a kijelentést használta: „Ezt csak a hun-

cut papok csinálják.“ Wallaszky ezt hallván, panaszt emelt Madarász ellen az egyházi elöljáróság előtt. Ez azonban, az illetőnek meghallgatása után kijelentette, hogy reá nem vonatkozott s jegyzőkönyvileg „vir integernek deklarálta őt!“

Wallaszkynak egész megjelenése, tekintélyes alakja, hosszú arca, értelmet kifejező magas homloka és komoly szelídsége önkénytelenül is hódolatot parancsoltak. Terray K. a következő szavakban jellemzi őt mint embert és papot:

„Magas karcsú testalkata, erős, de kellemes hangja s kitünő emlékező tehetsége csak a nyolcvanas évek gyengítő befolyásának engedett. Korán feküdt le s korán kelt, mindennapi sétája reggel a templomi ima után a városon túli kies dombon fekvő gyümölcsösébe vezette, honnan visszatérvén, a betegeket s mindazokat szokta felkeresni, kik ügyefogyott helyzetökben tanácsát, oktatását, vigasztalását oly szívesen hallgatták. Vasárnapi ájtatoskodás után híveit sorban látogatta, hogy azoknak családi viszonyaival megismerkedvén, nemcsak szónoklata, de társalgása által is gyakorolhasson befolyást erkölcsi életökre. Családja szerette, övéi tisztelték. Annyira mérsékletes volt, hogy indulatait tökéletesen hatalmában tartotta: bort csak éltesebb korában, vízzel sokszorosan felereszte ivott. Szívesen társalgott nemcsak egykorúakkal, de fiatalabbakkal is és ha ez utóbbiaknál szellemi tehetséget vett észre, azoknak célszerű fejlesztésére buzdította őket. Mondják, hogy mikor három suplikáns ifjút asztalánál megvendégelt s azok e kérdésre: mi a „bibo“ szónak mult ideje „bibsi, bapsi bibi“ feleltenek, a legutóbbinak elébe boros üveget tett e tréfás

kifejezéssel: „Dat bibere bibi, bipsi, bapsique carebunt“. S midőn híveinek egyike egyszerűségében mondá: „régen nem láttam lelkész urat“ — „Elég nem jó, válaszolá Wallaszky — holott engem minden nap láthatni a templomban“.

Így gyakorolták akkor a *lelkipásztori gondozást* — a cura pastoralist —, mely nélkül valódi evangeliomi keresztény életet teremteni ma sem lehet. Nem csoda, hogy Wallaszkyt nemcsak saját hívei, hanem a katholikus előkelő körök is tiszteletben részesítették.

Jellemző e részben az, hogy a r. kath. hg. Koháry, mint Jolsvának földesura, évenkint száz aranyat küldött Wallaszkynak ajándékul, közhasznú működésének némi jutalmául.

Oly kitüntetés volt ez, minővel kevés halandó dicsekedhetett. Áldásos működése közben 83 éves korában, végelgyengülésben halt meg, három leányt hagyván maga után.[1]

Ime, egy hasznos tevékenységben lefolyt életnek rövid vázlata. Nem az én gyenge szavaim teszik azt jelentékenynyé. Jellemével, szerénységével és önérzetével semmi sem ellenkeznék inkább, mint a dicsőítés hangzatos frázisa. Egyszerűen csak rá kell mutatni: nemes hazafias lelkületére, irodalmi eredményére, papi működésére — s önkénytelenül azon felhívás fakad ajkain-

[1] Megnősült 1771 júniusban, özveggyé lett 1816-ban. Volt nyolc gyermeke, melyek közül azonban csak három maradt életben, ú. m. *Teréz*, Benkárné, — *Erzsébet*, Uhrinyi András békéscsabai ev. lelkész neje és *Krisztina*, Péteri György jolsva-tapolcai predikátor felesége. Ez utóbbinál maradtak összes irományai és kéziratai is, melyeket azonban megtalálnom nem lehetett.

kon az utókor fiatal nemzedékéhez: kövessétek őt a munka mezején, hogy érdemeitekkel ti is elnyerhessétek kortársaiktól és utódaiktól azt a szép czímet, melyet Wallaszkynak kortársai nyujtottak neki s melyet mi ekképen bővitünk ki, hogy *Ő nemcsak a nemzeti becsületnek, hanem a vallásszabadságnak, az igazi műveltségnek és a keresztyén felvilágosodásnak is szerencsés védelmezője volt.*

Nagyobb kiadványok:

1. *Gyurátz Ferencz:* „Hit oltára" czímű imakönyv. II. kiadás. Egyszerű fekete kötésben 1 korona 60 fill. Kapható bőrkötésben és chagrin díszkötésben is 3 koronától 8 koronáig
3. *Szeberényi Lajos:* **Luther Márton életrajza.** II. kiadás. Ára 40 fill.
4. *Hörk József:* **„Hős Keczer András ev. vértanu és családja".** 2. kiadás. Ára 70 fill
5. *Zathureczky Adolf:* **„Evanjelicky rozpravnik"**, tojest: Náboženstvo v prikladoch zo života. Svazok. I. Ára 80 fillér.
6. *Dr. Masznyik E.:* **„Bahil Mátyás".** Életkép a magyarh. ev. prot. egyház üldöztetésének idejéből. 50 fill.
7. *Famler G. A.:* **„Christian Traugott,** Leidens- und Lebensgeschichte eines ev. Predigers in Ungarn". 1 K.
10. *Famler Gusztáv Adolf:* **„Gott verlässt die Seinen nicht".** 80 fill.
12. *Famler G Adolf:* **„Hochmuth kommt vor dem Fall".** 1 K.
13. *Payr S.:* **Fabry Gergely.** 1 kor.
14. *Sartorius - Csepregi:* **Virágok a szentírás kertjéből.** 80 fill.
15. *Bierbrunner G.:* **Matthäi am Letzten.** 60 fill.
16. *Böngérfi János:* **Az árva.** 40 fill.
17. *Paulik János:* **Az ágostai hitvallás.** II. kiadás, 6 képpel. 50 fill.
18. **Keresztyén házi áldás.** Szép nagy színnyomatú díszkép. Ára csomagolással 2 kor. 60 fill.
19. **Evang. Családi Lapok.** Ára 1 évre 2 kor.
20. *Hörk József.* **Farkasok a juhok között.** 60 fill.
21. *Križko Pál:* **Melanchthon Fülöp levele.** 20 fill. (Ugyanaz megjelent német és tót nyelven is.)
22. *Pethes János:* **Melanchthon Fülöp élete.** 80 fill.
23. *Schrödl József:* **A magyarhoni protestantizmus hatása a magyar nemzeti szellem fejlődésére.** Ára 1 kor.
24. *Moravcsik Gyuláné:* **Gróf Teleky Józsefné, Roth Johanna.** 4 képpel. Ára 30 fill.
25. *Paulik Károly:* **Luther 95 tétele.** Magyarázatokkal és 5 képpel, 20 fill.
26. **Emlékezés a konfirmáczió ünnepére.** Szép színnyomatú kép (42 cm. magas és 32 cm. széles.) Ára 30 fillér.
27. **Konfirmácziói áldások.** Versek és Szentírási idézetek. A verseket írta *Sántha Károly.* 30 fill.
28. *Zsilinszky Mihály:* **Kermann Daniel püspök élete.** Élet- és korrajz. Ára 80 fill.
29. *Paulik János:* **Az álprófétáik.** vagy miért nem lesz az evangelikus ember baptistává? 60 fillér.
30. **Népiratkák: 1—52. sz.**
31. *Sántha Károly:* **Zsivora György,** a nagy emberbarát. Ára 20 fill.
32. *Bierbrunner Gusztáv:* **Christlicher Hausaltar.** Német imádságos könyv. Ára kötve 1.60 fill., fűzve 1 kor. 20 fill.
33. *Bachát Dániel:* **Čim jest a čo chce Lutheruv spolek?** Ára 10 fill.
34. *Melanchthon:* **Apologia.** Ford. *Mayer Endre.* Ára 3 korona.
35. *Dr. Zsilinszky Mihály:* **Áchim Ádám élete.** Ára 30 fillér.
36. *Sántha Károly:* **Olajfalevelek.** Ára 20 fillér.
37. *Mayer Endre:* **Pál apostol élete.** Ára 20 fillér.
38. *Sass János:* **Az evangéliumi egyház feladata az új században.** Ára 25 fillér.
39. *Béri Gyula:* **Hit, remény, szeretet.** Ára 40 fillér.
40. *Bettex Fr.:* **Mi tetszik néktek ama Krisztus felől?** Ford. *Stráner Vilmos.* Ára 70 fillér.
41. **Luther aranymondásai.** (Tischreden). Ford.: *Dr. Masznyik E.* I. könyvecske. Ára 80 fill.

42. *Lévay, Torkos, Porkoláb*: Vallásos lant. Ára 24 fill.
43. *Kozma Andor*. Vallásos költemények. Ára 20 fill.
44. *Torkos László*. Áldás és szerencse. Ára 40 fill.
45. *Kovács Sándor*. Zay Amália bárónő. Ára 20 fill.
46. *Kadlecsik János*. Karaffa Antal. Az eperjesi vértörvényszék. Ára 80 fill.
47. *Paulik János*: Konfirmációi Emlékkönyv. Ára kötve 3·50 kor.
48. *Dr. Masznyik E.*: Luther aranymondásai. II. Ára 80 fill.
49. *Antalffy Endre*: Petrőczy Katalin élete és munkái. Ára 80 fillér.
50. *Weber R.*: Historischer Geschlechtsbericht v. G. Buchholz. Ára 3 kor.
51. *Dekoppet Ádorján*: Ifjak Kalauza. Ára 1 K 40 fillér.
52. *Payr*: A Perlakiak négyszázados Ároni háza. Ára 70 fillér.
53. *Paulik*: Vallásos nevelés a családban. Ára 20 fillér.
54. *Hörk*: Der treue Pastor. Ára 60 fillér.
55. *Klaveness—Szeberényi L. Zs.* Az evangelium a jelen kornak hirdetve. Ára 1.20.
56. *Hörk*: Andr. Keczer Märtyrer Familie. Ára 60 fillér.
57. *Raffay Sándor*: A reverzális Ára 50 fillér.
58. *Payr*: Hárfahangok. Anthologia. Ára 4 korona.
59. *Gagyhy Dénes*: Hitért, Hazáért. Ára 1 korona.
60. *Nielsen-Szeberényi*: Egyháztörténet a művelt közönség számára. Ára 2 K.
61. *Csiky Lajos*: Lelkipásztorkodástan. 6 kor.
62. *Mayer Endre*: Jézus és a szoczializmus. 1 K 50 f.
63. *Raffay Sándor*: Házi oltár. Iskolai és magánosok házi buzgólkodására szánt evang. elmélkedések. Ára 1 K 50 f.
64. *Gyurátz Ferencz*: Lelki vezér. Imakönyv. 9. kiad. Ára kötve 1 kor. 50 fillértől 8 koronáig.
65. *Kapi Béla*: Hitünk igazsága. Az evang. és róm. kath. egyház közötti különbségekről. 1 K 50 f.
66. *Köhler Edinhárt*: Gesichte der ev. Kirche in Pőstyén. Ára 60 f.
67. *Kapi Gyula*: Magyar éneklő-kar. (90 vall. ének fél fikarra). Ára 2 K.
68. *Dr. Szelényi Ödön*: Jelenkori vallásos áramlatok a modern irodalomban. Ára 1 K.

Egyházunk nagyjai.

1. *Payr*: Erdősi Sylvester János. Ara 30 fillér.
2. *Stromp László*: Apáczai Cseri János. Ára 40 fill.
3. *Payr*: Mária Dorottya. Ára 20 f.
4. *Kovács Sándor*: Bocskay István. Német és magyar nyelven. Ára 30 f.
5. *Paulik J.*: Gerhardt Pál. Ára 20 fillér.
6. *Kapi Béla*: Pálfy József. Ara 30 f.
7. *Zsilinszky Mihály*: Radvánszky Béla gyámint. elnök élete.
8. *Payr Sándor*: Kanizsai Orsolya élete.
9. *Zsilinszky Mihály*: Dr. Székács József evang. püspök 1809—1876. Képekkel. Ára 40 fillér.
10. *Magyar Győző*: Wimmer Gottlieb Ágost, Felsőlövő nagy papja. Képekkel. Ára 50 fill.

Megrendelésnél elegendő a szám megnevezése.

E könyvek és népies kiadványok megrendelhetők: A LUTHER TÁRSASÁG könyvkereskedésében: Budapest, VIII., Szentkirályi-u. 51/a. Tömeges megrendeléseknél 10% engedmény. Az evangeliumi beszédeket és röpiratokat ingyen osztjuk.

Hornyánszky V. cs. és kir. udvari könyvnyomdája Budapesten.